

BUTLLETÍ

DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

CLUB ALPÍ CATALÀ
CLUB D'ESQUÍ DE CATALUNYA

SUMARI: *El Poblament del Vallès, per*
SALVADOR LLOBET. — Noms de

Lloc, per JOSEP DANÉS I TORRAS. —
Bibliografia.

EL POBLAMENT DEL VALLÈS

DE tot temps han estat ben poblades les dues actuals comarques administratives vallesanes; dintre la prehistòria i la protohistòria i en els començaments dels temps històrics, l'arqueologia ha demostrat com hi eren abundants els nuclis habitats. Caldrà fer un recull sistemàtic algun dia de totes les notícies conegudes del poblament d'aquelles èpoques per tal de comprovar-ho exactament; però bé podem avançar que dels temps romans sobretot, s'han trobat restes en moltíssimes localitats vallesanes (moltes dades d'aquesta època són encara inèdites o bé esparses en publicacions de caire divers) que corroboren l'abundància de poblament d'aquell temps, el qual no solament es trobava en els actuals nuclis urbans, sinó també en molta part en llocs fora de les nostres poblacions, formant segurament ja aleshores un poblament disseminat.

Això seria molt natural, tenint en compte les característiques climàtiques i morfològiques del Vallès, prou favorables a l'agricultura i per altra part, prou conegudes i tractades encara que sigui a grans trets, perquè ara hi haguem d'insistir.

El cas és, doncs, que ja en l'època romana, existia un poblament important que en alguns casos fou la gènesi de poblacions actuals, en altres acabaren per desaparèixer i en certs punts ha continuat supervivint en masies d'èpoques posteriors. I el poblament ha anat creixent, amb més o menys intermitències, amb més o menys períodes d'abandonament, travessant el període visigòtic tan escàs de notícies i el període musulmà tan curt al Vallès, almenys comparat amb les comarques meridionals catalanes. Les hosts àrabs, mentre foren de pas al migdia de França deurién deixar en una certa tranquil·litat els habitants del Vallès. Un cop rebutjats de les comarques franceses i empesos vers el sud pels carolingis, amb alguns vaïvens periòdics, els pobladors fugen del seu lloc, pel malastre de la guerra.

Ja en el segle x i en els segles immediatament subsegüents, el Cartulari de Sant Cugat cita molts noms de poblacions vallesanes, les quals ens han deixat fins ara un bon escampall d'esglésies romàniques

per tota la comarca (1). Però, malgrat això, el poblament no deuria ésser encara abundant. Balari i Jovany conta com en 1145, l'abat de Sant Cugat, ofereix terres despoblades a qui en vulgui. Deu dies més tard, estableix deu pagesos "a les muntanyes ermes de Sant Cugat per a conrear i destruir les infestacions dels pagans". Els establerts, a més de conrear aquelles muntanyes, havien de bastir en quatre anys una fortalesa al Puig de Ricard; per a això, el cenobi havia d'ajudar-los amb homes i material (2).

Les fortaleses i castells protectors de poblacions han tingut bona influència en el poblament, per raons de seguretat, en temps fàcilment dalmats per les guerres feudals. Hom en troba cites abundants dintre l'Edat Mitjana i es compten vint-i-dos castells a les muntanyes perifèriques de la comarca i sis més dintre la plana occidental. De la mateixa manera, l'abundància de camins que han travessat de tot temps la plana vallesana també ha afavorit insistentment el poblament humà. El relleu suau i les valls al·luvials dels cursos d'aigua, hi representen uns camins naturals que recorren la comarca, faciliten la relació mútua i, amb ella, també el comerç.

Damunt d'aquestes condicions favorables, el poblament ha actuat i s'ha desenrotllat a través dels segles, amb les múltiples reaccions i moviments de la vida col·lectiva vallesana.

EL POBLAMENT ANTERIOR ALS CENSOS MODERNS

Els fogatges dels segles XIV i XV.—Interessa ara parlar de les relacions de focs, establertes amb finalitats recaptadores d'impostos des del segle XIV ençà, les dades de les quals tenen ja un valor força precís per al poblament. Amb tot, no deixen d'oferir alguna dificultat, principalment quan es tracta de nuclis perifèrics, per la dependència feudal de molts llocs, a vegades englobats en altres de comarques colindants, que priven la comparació exacta amb els actuals termes municipals i àdhuc amb la comarca mateixa.

Malgrat tot, examinant el cens de Pere III, de 1359, que és el primer, amb la màxima meticulositat que ens ha estat possible, hem trobat un nombre de 2.831 focs; segurament n'hi podríem afegir encara un o altre, car queda algun petit municipi sense constar al fogatge, el qual municipi, d'altra banda, no és probable que sigui inclòs dintre d'altre terme ni en domini senyorial pròxim. L'error, però, tot i ésser insignificant, queda compensat amb inclusions de signe contrari; per exemple, sabem que Örrius estava englobat dintre el terme del castell de la Roca, i Örrius està fora de la comarca vallesana.

Aquesta comptava ja aleshores amb set poblacions amb més de cent focs al seu terme, i encara no hi incloïem en aquest còmput els

(1) Vegeu: Pau Vila, "El Vallès", dintre "La Comarca del Vallès". Casa del Vallès. Barcelona, 1930.

(2) "Orígenes històrics", Balari i Jovany.—"Cartulari de Sant Cugat", per M. Josep Mas.

237 focs del castell de Montclús, en el qual segurament figuren Sant Esteve i Santa Maria de Palautordera, Campins i Fogars. Per tant, calculant cinc habitants per foc, que sembla el coeficient més acceptat pels tractadistes, trobem 5.525 habitants que viurien segurament en llur majoria agrupats a les poblacions importants, el qual poblament representa una proporció considerable damunt els 14.155 habitants que hem trobat en el total del Vallès.

Des d'aquest punt de partida, el creixement a les poblacions vallesanes es presenta ben petit en cosa de dos segles; potser el viure pobre i antihigiènic de l'època amb l'abundància de pestes que n'és la conseqüència, influïren en la lenta creixença vallesana; el cas és que en 1553, data del segon fogatge conegut, consten 3.123 focs a la comarca, que representa només un augment absolut de 292 focs en total, amb una equivalència de 15.615 habitants, seguint el coeficient senyalat.

De totes maneres, per l'arqueologia podem veure senyals indubtables de la creixença del poblament, sobretot en la setzena centúria, si bé s'incrementà en la segona meitat del segle. S'ha assenyalat reiteradament per autors diversos la influència que tingué la sentència arbitral de Guadalupe després de les lluites dels pagesos de remença, en el sentit d'expansió de la vida econòmica i, per tant, del poblament. Al Vallès, país de pagesos, tant com d'artesans, teatre de lluites de remences en la centúria anterior, havien d'arribar-hi així mateix els efectes d'aquest alliberament econòmic. Dels nuclis urbans, excedents de cent focs, en el cens del 1359, només han augmentat la població, Terrassa, que passa a 351 focs dels 228 que tenia; Granollers que de 129 arriba a 209; i Caldes que va de 128 a 197 focs. Les altres poblacions disminueixen d'aquesta manera:

	1359	1553
La Roca	170	113
Sant Cugat.	169	90
Sabadell	162	118
Sant Celoni	119	115

Així resulta que l'augment principal no es dona en les poblacions importants, vilatanes, sinó en les altres de tipus rural. Encara que hom no pot desenrotllar massa aquesta teoria, puix que s'observen una sèrie de moviments contradictoris en la comparació detallada de cada poble en els dos fogatges, les quals contradiccions tampoc no fóra estrany que fossin produïdes per variacions circumscripcionals dels termes o dels feus senyorials. Per exemple a Sabadell, justament l'any 1554, la Universitat de la vila acorda subvencionar amb 30 sous als qui edificuin cases noves; aquest acord conjuga poc amb la disminució observada i fa creure que altres causes intervingueren directament o indirecta en la disminució del 1553. Però considerant en principi els ma-

teixos límits que existien el 1359 a cada població, s'observa que l'augment urbà fou només de 88 focs en relació al fogatge anterior, dintre les set poblacions assenyalades com a més populoses, i en la resta de la comarca arribà a 204 focs.

El fogatge del segle XVIII.—Ja és més important el moviment dels habitants de 150 anys més tard; el 1708, Josep Aparici, amb dades que assegura comprovades, expressa una població de 5.053 focs, el qual suposa una població de 25.265 habitants. La població rural ha progressat, però les viles principals han continuat llur creixença i han sorgit, amb importància pròpia, altres viles a ambdós costats del Vallès. A la banda oriental la població que consta inscrita amb més fogatges, és Castellterçol, amb 262 focs, a la qual segueix Sant Feliu de Codines amb 256 i Granollers amb 255. Santa Maria de Palautordera té 187 focs, Sant Celoni, 177, la Garriga, 165, i Cardedeu amb el Fou, 151. Hi consten amb bon nombre de focs, la Força i les Franqueses, però tenen caràcter escampat, i en canvi la Roca hi figura només amb 102 cases, és a dir, que hi continua el despoblament ja observat.

Al Vallès Occidental, la població principal és Terrassa, la qual, junt amb Sant Pere, té 301 focs (3). La segueix Caldes de Montbui, que sense Palaudàries, compte 263 focs, i després Sabadell amb dos focs de diferència. Sant Cugat ressorgeix amb 192 i pugen Sentmenat amb 103 i Castellar junt amb Sant Feliu del Recó, amb 100 focs exactes.

Els censos de la primera meitat del segle XIX.—En el cens del 1819 (d'una exactitud relativa, així mateix com el reportat per Madoz el 1845, però més aproximat encara aquest que aquell) el nombre de veïns (caps de família) era de 7,216. Aquesta xifra que donem només com a base de càlcul, ens assenyalaria una població de 36.080 habitants al Vallès. En canvi, Pasqual Madoz en el seu diccionari, hi posa una població de 61.388 ànimes (4). Una cosa ens demostra, però, aquest cens del 1845, tot i no oblidant el seu caràcter solament aproximat: és la creixença del Vallès occidental comparant-lo amb la població de la banda oriental del Vallès. En els recomptes diferents, la divisió vallesana de població ha estat la següent:

(3) 212 a Terrassa i 89 a Sant Pere; d'altra banda, el total d'aquest amb Sant Quirze, Sant Julià d'Altaura i Junyeres, és de 162; però aquest total no correspon a la suma de les xifres parcials, que són 51, 23 y 18, respectivament. En el càlcul de conjunt hem acceptat els valors de 212 a Terrassa i 162 a la resta de poblacions.

(4) Una correcció hem fet a la xifra corresponent a Sabadell; Madoz posava 983 veïns en aquesta ciutat, unida a Sant Pau de Riusec, i 2.000 ànimes; Miquel Carreras n'ha trobat 5.938 en el cens de l'Arxiu de l'Ajuntament de Sabadell del 1846, la qual xifra hem adoptat. En Madoz declara en més d'un lloc que les seves xifres, si bé són preses del Cadastre quasi sempre, resulten baixes en realitat. Examinant curosament el nombre d'habitants en el articles monogràfics i en les notes dels partits judicials, s'han observat algunes divergències; per arribar a una conclusió efectiva, tenint en compte que en general són menors les xifres exposades que les reals, hem acceptat les més altes, per creure-les d'un valor aproximat.

	<i>Vallès oriental</i>	<i>Vallès occidental</i>
1359	7.845	6.310
1553	8.895	6.660
1708	16.545	8.720
1819	19.990	16.090
1845	28.785	32.603

El Vallès Oriental de fonts econòmiques derivades de l'agricultura força pròspera, principalment a la part central, i facilitades pel tràfec de passatge (camins del Congost i de Castellterçol) es pobla regularment i manté una lleugera superioritat de població ajudada per una major extensió del seu territori (818,59 kms.² aproximadament). Al costat occidental, en el qual, si bé l'agricultura és potser menor, hi ha existit de sempre una tradició manufacturera i aquesta arriba a compensar proporcionalment la deficiència del poblament que aquella menor aptitud agrícola hauria produït. Però la menor extensió superficial (626,26 kms.² aproximadament que representa el 43 % de l'extensió total) fa que mentre no s'incrementà la indústria tèxtil el nombre absolut dels seus habitants sigui inferior al de l'altre costat del Vallès.

En el segle XIX, quan la indústria hi pren volada, l'aglomeració urbana s'accentua i el Vallès occidental es posa a la capdavantera de la població vallesana; en el 1845, el 53 % de la població viu a l'occident del Vallès, que té ja quatre centres urbans superiors a 2.000 habitants, que emparen el 26 % del total dels vallesans (5). Aquesta superioritat de poblament ja no el deixarà, sinó que s'accentuarà en temps moderns. La industrialització d'una part oriental del Vallès ha disminuït un xic la diferència de les línies de creixença. El 1845 no hi ha sinó un inici, un tast, de la transformació que s'haurà d'operar posteriorment.

EL POBLAMENT SEGONS ELS CENSOS MODERNS

No solament és rellevant l'increment de la població en el segle XIX, sinó que també cal fer notar la importància dels bons procediments estadístics, de la segona meitat de segle. Les dades obtingudes no són tan certes com caldria, car per qüestions tributàries i altres, els municipis alteren la veritat, però ja tenen força exactitud. Pasqual Madoz, parlant del cens del 1857, diu que encara té defectes, però que és el primer fet amb mètode estadístic; el 1877, la Comissió del Cens de la província de Barcelona es queixa també d'ocultacions.

La població vallesana del 1857 és de 97.144 habitants, però aquesta xifra no la tenim gaire en consideració tenint en compte que és el pri-

(5) Entre aquests centres hi comptem cis de Sabadell i Terrassa estrictes, sense els agregats posteriors. A més Sant Cugat i Caldes. Cal dir, però, que Caldes, si bé és del Vallès occidental actualment, no ho és pas gaire geogràficament. La divisió actual del Vallès i el conjunt de la comarca, pateixen de la conveniència d'ajuntar la geografia i les necessitats administratives. Vegeu sobre aquest punt, l'editorial del Butlletí de l'Agrupació Excursionista de Granollers, n.º 15, 1934, i "Vallès oriental i Vallès occidental", per J. Montllor i Pujal. Ibid. n.º 18.

mer cens i les variacions que s'hi observen el 1860 (6). En aquest any, el nombre d'habitants en tota la comarca natural és de 96.426. Prenent aquest cens com a tipus, observarem un considerable augment fins al cens darrer del 1930, amb increment característic dintre del segle XXe. Les xifres corresponents són les següents:

<i>Data del cens</i>	<i>Nombre d'habitants</i>
1860	96.426
1877	103.954
1887	108.283
1900	115.633
1910	128.606
1920	154.026
1930	194.185

En 70 anys la població ha ultrapassat el doble del nombre inicial; en el 1910 l'augment sobre el cens anterior fou del 11 %, que passà a 19,7 % el 1920 i al 26,1 %, el 1930.

Diferències en el poblament.—Com és natural aquest augment no ha estat pas uniforme, sinó múltiplesment variat. De bell antuvi caldrà fer la distinció entre els dos costats del Vallès. La progressió positiva, que s'observava en el total de la comarca, ja no es nota a la banda oriental; fins el 1887 (prenent com a punt de partida el cens del 1860) disminueix paulatinament; en l'espai intercensal del 1860 al 1877 perd 1.009 habitants; la disminució continua fins el 1887, però aleshores en to menor, car perd només 332 habitants; en arribar al 1900 (7) de 41.886 va a 42.352, amb un lleuger augment, per tant, de 456 habitants.

En canvi, a l'occident de la comarca, el fenomen és diferent; des del 1860 al 1877 en lloc de disminuir la població, augmenta en un 16 % sobre el cens anterior; la progressió és constant, si bé no pas en la mateixa intensitat durant la resta del segle (8). Les ciutats industrials de Sabadell i Terrassa, concentren el major augment de la població lleugerament neutralitzat per la baixa, en alguns pobles occidentals. De l'augment de 8.627 habitants en el cens del 1887, 6.901 consten en aquestes dues ciutats, comptant-hi el raval terrassenc de Sant Pere. En aquest cens es noten unes línies molt diferents de les que havia seguit fins aleshores la població, les quals assenyalen bon xic l'època moderna, amb la considerable atracció i creixença dels centres industrials. Aquest inflament prossegueix encara en els censos del 1887 i 1900 en els quals s'observa un increment en tots els pobles d'indústria, preludi

(6) En aquest punt, comparant-lo amb el del 1857, es noten unes disminucions importants en algun poble; per exemple, Vacarisses passa de 1.993 habitants a 986; però en el 1857 hi constaven dintre aquell nombre 996 transeünts; a Viladecavalls, de 1.241 baixa a 673, però tenia 693 transeünts en el cens primer; Caldes, de 3.595 passa a 3.256, però també en el 1857 hi consten 453 transeünts.

(7) No comptem el cens del 1897 (42.708 habitants i 72.981 a l'occidental) per ésser publicat en resultats provisionals; produeix una oscil·lació en el del 1900, que no sabem si prou fonamentada, per treure'n deduccions.

(8) Vegeu gràfic n.º 1.

de l'augment del segle actual. Després del 1900, també al Vallès Oriental comença a desenrotllar-se la indústria tèxtil, i té un període ascensional de poblament.

Les xifres de divisió de la població vallesana en les dues actuals comarques, són les següents:

<i>Anys</i>	<i>Vallès occidental</i>	<i>Vallès oriental</i>
1860	53.109	43.317
1877	61.736	42.218
1887	66.397	41.886
1900	73.281	42.352
1910	81.685	46.921
1920	103.822	50.204
1930	134.075	60.110

L'augment és molt més accentuat al ponent vallesà, malgrat la creixença, dintre del segle xx de la banda llevantina del Vallès. El 1860, la població occidental damunt el total de la comarca, era del 55 % el 1900, arriba al 63,4 % i assoleix el 69 % damunt del cens total, el 1930.

El fenomen de la immigració.—Aquesta acumulació humana, fenomen típic del temps modern, és causada per l'increment immigratori, que a la comarca occidental, com ja hem dit, té els punts principals d'atracció a Sabadell i Terrassa, les quals produeixen una forta oscil·lació en el moviment humà de la contrada. De totes maneres, en el tercer quart del segle XIX, la immigració no era pas forastera en general, com ha esdevingut darrerament, car aleshores es nodria principalment de la gent pagesa de les contrades i comarques pròximes. Ha estat però dintre del segle xx, quan aquella ha pres més volada, portant-li un nombre contingut humà que ha ultrapassat en molt la creixença demogràfica natural. Hem calculat l'augment vegetatiu vallesà com a base del coeficient establert per a tot Catalunya —el qual coeficient general comprovat en els anys següents a 1930 és molt semblant al coeficient d'estadístiques vallesanes dels mateixos anys— i l'augment vegetatiu que resulta és molt feble comparant-lo amb l'augment humà obtingut realment.

En el període 1900-1930 la població total del Vallès augmenta de 78.552 habitants, i segons el creixement natural hauria augmentat solament de 12.220. El moviment des del 1900 fou el següent:

	<i>Vallès Occidental</i>		<i>Vallès Oriental</i>	
	<i>Augment vegetatiu</i>	<i>Augment real</i>	<i>Augment vegetatiu</i>	<i>Augment real</i>
1900-1910	2.691	8.404	1.559	4.569
1910-1920 (9)	812	22.137	458	3.283
1920-1930	4.482	30.253	2.218	9.906

(9) Cal comptar l'epidèmia del 1918, amb l'augment de mortalitat, que fa baixar el creixement vegetatiu.

Naturalment que ací no es té en compte el nombre d'emigrats vallesans, car cal recordar que molts d'ells també han fugit vers la capital catalana i a altres llocs; però no essent el nostre propòsit tractar a fons el problema migratori, sinó donar-ne una idea general, en tenim suficient amb aquest càlcul per saber que els immigrants a la nostra comarca hauran estat sobre 66.332 en els trenta anys primers del nostre segle. D'aquests encara, cal considerar que la major part han estat procedents de països no catalans, principalment després de la Gran Guerra i fins el 1930, període àlgid fins a hores d'ara, de la immigració a la nostra terra. Com és natural, en els llocs de vida industrial intensa, s'ha acumulat aquesta immigració i per tant és el Vallès occidental que se n'emporta el màxim contingent; dels 66.332 immigrants que considerem, 13.523 queden al costat oriental i 52.809 a la banda de ponent.

CONCENTRACIO I DISPERSIO DELS HABITANTS

L'activitat industrial vallesana.—La important atracció humana de la indústria que hem assenyalat no ha estat pas naturalment un fenomen solament positiu a la comarca, sinó que de contracop ha tingut també una forma negativa, àdhuc dintre la comarca mateixa, en provocar l'emigració per moviments reflexos, en altres zones pageses, però d'agricultura pobra.

Cal ressaltar que en general la indústria vallesana principal, la tèxtil, s'ha establert als pobles d'una vella tradició manufacturera; aquesta s'havia instal·lat en la banda occidental, en llocs de facilitat de comunicacions amb la capital com a complement d'unes possibilitats agrícoles menors, segurament —que tal és la causa de més fàcil explicació—, però també sens dubte per la influència activa i conscient dels seus habitants. Des del segle XVI es troben abundants dades de la indústria de Sabadell i Terrassa, però fou el ferm impuls del segle passat que portà la plenitud industrial moderna.

També es troben indicacions industrials al Vallès Oriental i també a Granollers concretament, però les seves fonts econòmiques estan basades principalment en l'agricultura i el comerç. El 1820 a Sabadell, per exemple, hi constaven 260 homes que treballaven a la indústria de llana i cotó (10) i en canvi a Granollers el 1830 existien 20 teixidors, 2 teixidors de lli i 4 peraires, entre tots els habitants masculins de 14 anys en amunt; per contra, a Granollers mateix en aquest any hi havia 368 pagesos, 73 espardenyers, 32 sastres i 21 sabaters (11).

Madoz, en el seu Diccionari Geogràfic, cita fàbriques de teixits a Cardedeu, Castellterçol, la Força, Granollers, Mollet, Sant Celoni, Sant Feliu de Codines i Vilamajor al Vallès Oriental. I a l'occidental,

(10) M. Carreras, "Elements d'Història de Sabadell".

(11) Dades extretes del cens del 1830 existent a l'Arxiu Municipal.

a Caldes, Castellar, Ripollet, Rubí, Sabadell, Sant Llorenç Savall, Sant Pere de Terrassa, Sant Quirze de la Serra, Santa Perpètua, Sentmenat i Terrassa. La comparació, amb tot, no és pas en el nombre de les localitats on hi ha fàbriques, de les quals Cardedeu, la Força i Vilamajor aviat perdrien aquesta indústria, sinó millor en la importància qualitativa i quantitativa dels establiments industrials de cada poble.

El 1840, al partit judicial de Granollers (12) els 19 establiments de teixits de cotó, única activitat tèxtil important de la contrada, ocupaven 118 homes, 35 dones i 21 nois; en canvi, al partit de Terrassa (13) hi estaven ocupats 806 homes, 294 dones i 82 nois i noies (14). Tot això sense comptar-hi la indústria de la llana, de la qual el mateix autor ens diu que és la principal de Terrassa i també que fins aleshores ha progressat molt a Sabadell.

Per tant, ja en aquell temps, en aquestes contrades occidentals vallesanes, la indústria es manifestava molt estesa, mantenia la seva importància en el passat i constituïa una base ferma per a l'esdevenidor.

Zones de dispersió i concentració.—La indústria, doncs, amb les majors facilitats econòmiques ha produït unes zones d'atracció humana, a la qual ha ajudat el relleu i les condicions agrícoles del terreny. Des del 1860, data dels censos-tipus, han sofert les poblacions vallesanes unes forces de pressió i depressió manifestades de manera clara en el poblament; per tal de relacionar-les hem comparat aquell cens amb el del 1930 sense entrar en detalls intermedis, a fi d'evitar l'obstacle d'alteracions secundàries.

Els resultats es poden veure en el mapa adjunt. S'hi observen dues zones, de dispersió i concentració, les quals queden separades, amb petites oscil·lacions, per la cota 400. En ell estan representats aquests fenòmens com succeïts en tota l'extensió municipal. Cal tenir en compte que això no és sinó un sistema de representació a fi de situar el problema d'una manera més senzilla, car en realitat la línia de la zona de dispersió o concentració no correspon amb la de les divisions administratives. Per altra banda, aquest creixement o disminució, si fos representat en xifres absolutes en lloc de les proporcionals, faria variar una mica els resultats d'aquest mapa en el sentit dels centres principals d'atracció o repulsió. Però això hauria d'anar seguit d'un estudi migratori, el qual no és ara ocasió d'efectuar.

La màxima concentració proporcional s'escau a Cerdanyola, on d'ençà del 1860 ha tingut un augment del 400 %, i segueix Montcada amb 360 en intensitat proporcional d'acumulament humà; totes dues

(12) Tenia aproximadament els mateixos termes que en l'actualitat.

(13) Tenia aproximadament els mateixos límits que els actuals partits judicials de Terrassa i Sabadell.

(14) Madoz, Dic. Geog. Article Barcelona, pàg. 466.

poblacions, a més de la indústria —a Cerdanyola la fabricació d'uralita, i a Montcada la de ciment porland— la proximitat a Barcelona és el que les ha fet créixer tan intensament. Mollet, amb la indústria de la pelleria sobretot, també ha tingut un augment de 289 %, el major del Vallès oriental. Sant Fost al seu costat ha pujat considerablement la població per la influència d'aquest seu veí, el qual li ha fet exercir el paper de suburbi, amb la qual cosa ha augmentat la població santfostenca un 250 % en l'espai 1860-1930. A Sabadell i Terrassa amb llur indústria considerable, centre de concentració, també hi ha crescut el nombre d'habitants en un 237 % (15), que han acumulat en ells 85.582 persones que representen el 44 % de la població vallesana i el 63,8 % de la del Vallès occidental.

Les altres poblacions no tenen un augment proporcional tan important; en general als pobles agrícoles de plana ha pujat lleugerament la població en els 70 anys que considerem; els que han tingut bones condicions de regatge; els situats en llocs de pas i de poc relleu que tingueren ferrocarril, el qual, al seu torn, afavorí un xic d'indústria —almenys fins abans de la generalització dels transports de camió— aquests pobles han tingut un augment més intens (Granollers, la Garriga, Parets, Montmeló, Llinars, Cardedeu, Ripollet, Rubí, Sant Cugat, Castellar, Caldes, Palau-Solità). També Martorelles i Barberà augmenten d'un 120 % aproximadament pel seu caràcter suburbial de Sabadell i Mollet.

Com és natural, el moviment i distribució dels habitants ha estat regit per les condicions geogràfiques vallesanes, les quals orienten la vida social. En el pròxim número acabarem d'analitzar-ho.

SALVADOR LLOBET

(Acabarà.)

NOMS DE LLOC

CORRESPONENT A LES ALTES VALLS DEL FRESER

EN Salvador Vilarrasa i Vall, en publicar a "La Vida dels Pastors" (Ripoll, 1935), un apèndix sobre els *Comunals de Queralps i Serrat*, va donar a conèixer l'existència d'una còpia del *Gibell*. Hem pogut examinar aquesta còpia, feta per Pere Bonada i Bonada ara fa més de quaranta anys. Aquest document fa referència al repartiment de l'herba, tant de *Muntanyes*, això és, la de la part alta del

(15) S'han calculat conjuntament els dos, amb Sant Pere de Terrassa, puix aquest es refongué dintre d'aquells el 1904 i és difícil establir els habitants que corresponien a cada un d'ells; a més, els fenòmens de poblament són molt semblants a un i altre.

terme o pasturatge de l'estiu, com al repartiment de l'herba de la part coneguda per *Baixants de Garriga*, a més de parlar d'uns anomenats *Baixants de Famada*, que no es reparteixen per estar en poder de particulars.

Indubtablement, el Gibell és un acoblament de diversos documents, alguns més antics que d'altres. La data més moderna que hi ha consignada és la del 2 de març del 1791. En el Gibell es parla repetidament de Queralbs i Fustanyà, pobles que en altre temps formaven una Batllia de la sots-vegueria de Ribes. Ara és corrent de dir Queralbs i Serrat, tot essent Fustanyà la parròquia del poble de Serrat. El senyor Vilarrasa apunta la possibilitat que el nom de Gibell sigui una corrupció de Libell; nosaltres pensem que podria procedir per fer-se el repartiment mitjançant rodolins, tal com diu el document i el senyor Vilarrasa exposa amb més amplitud, i que en altre temps aquests rodolins fossin posats dins l'atuell casolà conegut per gibrell, que serviria d'urna.

* * *

Aquests comunals estan tots radicats al terme municipal de Queralbs, el qual comprèn tots els aiguavessos del riu Freser, des de Rialb en amunt. Per la banda del poble de Queralbs són estimades com a muntanyes disset comarques o partides de terreny, però com que algunes d'elles són dividides en dos, tres, quatre i àdhuc sis *Curtons*, resulta que es compten fins a trenta-tres lots, amb herba d'un valor de 181 lliures i deu sous. Les partides de muntanya que donen a la banda del poble de Serrat tenen herba d'un valor de 45 lliures i deu sous; allí són considerats trenta-dos lots, els quals, com els de Queralbs, són estimats pel valor de l'herba en lliures, sous i diners; dels lots de Serrat n'hi ha un de gran de 11 lliures, set d'una lliura i deu sous (lliura i mitja) (1) i els altres vint-i-quatre lots són d'una valor d'herba d'una lliura cadascun.

En conjunt, la valor de l'herba de muntanya que es reparteix als dos pobles, els quals formen un sol terme municipal, és de 227 lliures.

A més d'aquestes muntanyes, hi ha la comarca de muntanya de Coma de Vaca, venuda a carta de gràcia a can Huguet de Vilallonga. Segons diu el document, no es troba cap Gibell que indiqui el nombre de lliures d'herba i el de curtons d'aquella comarca, i solament per judici de pèrits d'aquests dos pobles hom creu que contindrà de trenta-set a trenta-vuit lliures de sous d'herba, i que poden estar dividides en tres o quatre curtons.

Una part del Gibell està dedicada a una *manifestació en la forma*

(1) Algun d'ells és conegut per *Quinze rals*, car com dos sous són un ral d'ardit, una lliura i mitja són trenta sous i, per tant, quinze rals d'ardit.

que ha estada i està empenyada o feta ventes a carta de gràcia la muntanya o comarca de Coma de Vaca, amb la qual cosa es veu que des del 1715 els cònsols i singulars persones de Queralbs i Fustanyà, començaren a fer pactes amb particulars sobre les muntanyes.

Tal com hem exposat, ultra les muntanyes hi ha altres lots anomenats Baixants de Garriga, els quals es reparteixen, també anualment, a Queralbs i Fustanyà, als particulars que de dret els correspon muntanya, això és, als matrimonis, fills i habitants del poble, després d'un any de casats; els homes tenen dret a *una muntanya* (o sia, la part que els pertoca); les dones, a mitja; les vídues, també a mitja; si el matrimoni, home i dona, són fills del terme municipal, sols hi té part l'home, i només el matrimoni vell si en una mateixa casa n'hi conviu més d'un. Al Gibell, els lots de Baixants de Garriga són considerats per la valor de l'herba, estimada amb rals d'ardits i sous.

En conjunt, els Baixants de Garriga formen trenta-quatre lots o partides, una d'elles molt gran, la qual és l'única que està repartida en curtons. En la còpia estan numerats, però el lot 6.è no es troba en la relació; presumim que l'error no és de la còpia, sinó de l'original en fer-se la numeració, car els lots 5.è i 7.è tenen unes confrontacions que corresponen perfectament, i la suma de 297 rals d'ardit que el Gibell esmenta resulta matemàticament exacta. Alguns d'aquests Baixants de Garriga un any per altre no es reparteixen, car deixen d'ésser Baixants de Garriga per convertir-se en Baixants de Famada. Així passa en les terres dels Pujols i amb la partida de Massanell l'any que no són guaret, mentre que els anys que vénen a parells són sempre en rostolls i aleshores són Baixants de Garriga. El mateix passa amb els Baixants dels Graxés, únicament que en lloc de Baixants de Famada es contenen per Arous l'any que són guaret.

* * *

Aquest document conté un gran nombre de noms propis de diversos paratges del terme. N'hem comptat més de dos-cents cinquanta, i això sense tenir en compte les formes múltiples en què un mateix mot es presenta, per la qual cosa podem esmentar la Coma del Clot, la serra de la Coma del Clot, la comarca de la Coma del Clot, el curtó de la solana de la Coma del Clot, el curtó de la baga de la Coma del Clot, i així podríem seguir referent a molts d'altres noms, tals com la Canya, Daió, Eine, Fontalba, Mantegosa, Noufonts, etcètera, etc.

Es notable la precisió amb què s'expressa el Gibell utilitzant els convenients substantius; així tenim: coll, collada, collet, portell, bauma, cau, cova, tuta, jaça, jaçal, barraca, pont, pontarró, palanca, pas, creu, heretat, mas, casa, casal, corral, orri, oratòria, empriu, devesa, deveseta, alou, famada, font, ull de la font, torrent, riu, ribera, canal,

canalet, roc, rocs, pedra, quera, clot, clotes, pla, plana, muntanya, comarca, paratge, terme, partida, curtó, terres, prat, camp, carena, serra, serrat, fogariu, coma, cometa, vall, pas, pas ramader, camí, corriol, passada, passadeta, pujant, baixant, bosc, bosquet, baga, solana, solaneta, solei, costa, roureda, rovira, llisos, salt, seti, salera, feixa, tarter, cingles, tascó, terragaller, etc., etc.

Per a donar una idea de la riquesa de toponímia que conté el Gibell, tot deixant geogràficament fixada la situació dels llocs d'una manera aproximada, exposem en forma sintètica els diversos paratges que integren el repartiment de l'herba, tant de Muntanyes com de Baixants de Garriga i Baixants de Famada:

I. — Herba de Muntanyes. Comarca i altres partides de terreny que donen a la part de Queralbs.

	Lliures	Sous	Diners
1 - Empriu de l'Estremera	3		
2 - Partida de les Escanals de l'Estremera	2		
3 - Partida Cugulià	7		
4 - Partida Vacarissa	6	10	
5 - Comarca { a) Curtó de la Baga de Feliu	7		
de Tosa. { b) Curtó de les Clotes de Puigmal	8		
{ c) Curtó de la Costa de les Tutes	7		
{ d) Curtó del Burrut	7		
6 - Comarca { a) Curtó de la Baga	5	10	
de Fontalba { b) Curtó de la Cometa de Fontalba	5	10	
{ c) Curtó de la Solaneta de Fontalba	5	10	
7 - La coma de Gombreny	6		
8 - Comarca de { a) Curtó de la coma de les Perdius i Ortigà	7	3	4
Finestrelles { b) Curtó del Pla dels Eugassers, cometa de Finestrelles i Llebrada	7	3	4
{ c) Curtó de la costa de la Malé	7	3	4
9 - Partida Prat de Dalt de Núria	2		
10 - Partida Deveseta de Cap de Porc	2		
11 - Comarca de la { a) Curtó de la barraca dels soldats	5	7	6
Coma d'Eina { b) Curtó de la Baga de la Coma d'Eina	5	7	6
12 - Comarca de { a) Partida de la Jaça de Cap de Porc	6	12	6
les Nou Fonts. { b) Partida de la coma de les Nou Fonts			
13 - Comarca la coma de les Mulleres	6	12	6
14 - Partida Font d'En Guillem i Baga de Núria	3		
15 - Comarca la { a) Curtó de la solana de la coma del Clot	5	16	8
coma del Clot. { b) Curtó de Font Negra	5	16	8
{ c) Curtó de la Baga de la coma del Clot	5	16	8
16 - Partida Torruellas	17	10	
17 - Partida dels { a) Partida Mantagosa	6		
Planassos { b) Partida Pinetà	4		
(muntanya de { c) Sobre el pas ramader de Coma Bo	4		
Famada). { d) Partida de les dues lliures	2		
{ e) Partida la Gran Jaça	4		
{ f) Partida la Jaça de l'Escudella	4		
Total de lliures i sous d'herba de muntanya, que es reparteixen per ordre de rodolins	181	10	

Aquestes són les partides del poble de Queralbs. La parròquia de Sant Jaume del qual, ve esmentada en la famosa acta de consagració de l'església de la Seu d'Urgell de l'any 839. En l'any 978 el bisbe Wisardus consagrà l'església de "Sancti Jacobi apostoli... in comitatum Cerdaniensem, in valle Petrariense, in villa noncupante Cheros albos" assenyalant els seus termals i resultant subjectada a la parròquia de Sant Sadurní de Noya una altra de les esmentades, entre les possessions de la Seu d'Urgell, segons l'acta de consagració d'aquesta Catedral de què hem fet esment *Parrochiam de Fustiniano*.

II. — Partides de muntanya que donen a la part de Serrat.

	Lliures	Sous	Diners
1 - Partida de Mantinell	11		
2 - Partida Costa Rubí.	a) Lliura de Costa Rubió	1	
	b) Lliura del Solei del Jaçal	1	
	c) Lliura del roc del Barret	1	
	d) Lliura la Canal Fonda	1	
	e) Lliura de les Guillateres	1	
3 - Partida del Solà i Bac de la calç.	a) Lliura la Bauma dels Serradors del Solà.	1	
	b) Lliura de la Mullera Llarga	1	
	c) Lliura de la Jaça del Pedraguer	1	
	d) Lliura de l'Om	1	
	e) Els quinze rals del Bac de la Calç	1	10
4 - Partida de la Caixeta	a) Lliura del Pla de la Carretera Plana	1	
	b) Lliura del Serrat de l'atalaiador	1	
5 - Lliura de la Coma de Sitlla	1		
6 - Lliura del Camp de Xema	1		
7 - Lliura i deu sous del Camp de Xema	1	10	
8 - Lliura i deu sous del Torrent dels Abeuradors	1	10	
9 - Lliura Pla d'En Batlle	1		
10 - Lliura de la Font de la Riata	1		
11 - Lliura de la Costa del Pi	1		
12 - Lliura de la Roca Plana	1		
13 - Lliura anomenada Canal Sec	1		
14 - Quinze rals del Tascó de la Canya	1	10	
15 - Quinze rals de l'Om	1	10	
16 - Lliura Pla de Font Barenera	1		
17 - Lliura de la Font Barena	1		
18 - Empriu de la Baga de la Canya.	a) Lliura de Gajoles	1	
	b) Lliura de la Roca Roja	1	
	c) Quinze rals de les Grabes i Torrent de Seret	1	10
	d) Quinze rals de Roca Negra	1	10
	e) Lliura del Pla de les Fonts	1	
	f) Lliura del Cabdellà de la Baga	1	
Total de lliurès i sous d'herba que es reparteixen	45	10	

Com es veu la relació entre Queralbs i Fustanyà, en el present, Queralbs i Serrat és antiquíssima, però sempre han conservat una personalitat pròpia, en sense haver-se mai confós en un els dos pobles; Queralbs, en tots els ordres, té, en el present, una més gran preponderància, tot i que en altre temps, tal com hem exposat, depenia eclesiàstica-

ment de Fustanyà. Segurament aquest fet es deu en gran part al seu antic castell que sembla que fou adjuntat a les honors de Pinós i Mataplana, per Pere Galceran de Pinós, el qual el 1383 és cavaller senyor de les baronies de Pinós, Mataplana, Portella i Vall de Ribes. Un altre fet que ha contribuït a aquesta preponderància és la seva situació en relació al Santuari de Núria.

Passem ara a veure les partides de la part no tan alta del terme, com són els Baixants de Garriga i els Baixants de Famada, començant pels primers:

III. — Baixants de Garriga.

	Rals d'ardit	Sous
1 - Partida del Colell i dels Pujols.— 1. r curtó, paratge l'Adou	} 32	
2. n curtó		
3. r curtó		
4. t curtó		
2 - Partida Coma Bo	5	
3 - Partida Costa Rubí	5	
4 - Partida Clot de l'Alou	5	
5 - Partida Massanell	5	1
6 -		
7 - Partida Costes Negres	1	1
8 - Partida Quera de la Ruira	8	
9 - Partida Coll Hobric	2	
10 - Partida Graxés	2	
11 - Partida Prat del Bac	1	
12 - Partida Bac de Cremal	2	1
13 - Partida la Canal del Freixa	3	
14 - Partida de Carcal	12	
15 - Partida del Ras	9	
16 - Partida de la Balma Paredada	4	
17 - Partida Torn de Baix	10	
18 - Partida Torn de Dalt	10	
19 - Partida Baga del Bassol	11	
20 - Partida Curtó del Mig	11	
21 - Partida Solà del Grebol	12	
22 - Partida dels Fousos	11	
23 - Partida de Daió	10	
24 - Partida de les Ribes	12	
25 - Partida de Joan Deu	12	
26 - Partida d'Espuamarsa	12	
27 - Partida Casalets	12	
28 - Partida Gordiola	12	
29 - Partida Coll dels Homes	11	
30 - Partida Roc Verd	10	
31 - Partida Paradella	10	
32 - Partida Bosc	6	
33 - Partida Artigas i Rubirasa	8	
34 - Partida Siat	11	
35 - Partida Adriol	8	1
Total de rals d'ardits d'herba de Baixants de Garriga.	297	

IV. — Manifestació de les partides de terreny que es contenen per Baixants de Famada des del 25 de juliol fins el 29 de setembre de qualsevol any per a l'ús de pasturar les herbes en dits temps, i el nom dels particulars que les posseeixen i també el nombre de sous d'herba que correspon a cada particular als quals han convingut per capmasats llurs antecessors.

		Lliures	Sous	Diners
PART DE QUERALBS				
1 - Partida de Vilamanya	a) De Josep Martí Tet		7	
	b) De Pere Martí Padra		7	
	a) De Josep Martí Jay		4	
2 - Partida de Massanell	De Joan Martí Casas	4 sous any per altre	4	
	b) De Joan Coma Tramuntana			
	De Valentí Coderch Xaigot			
	De Maria Ferrés Roig			
3 - Partida dels Pujols (si les terres són guaret, car quant l'any ve a parells, són Baixants de Garrixa, essent el terreny en rostoll).	a) Curtó del Collell de Miquel Bonada, pel Mas Puig	3	4	
	b) Curtó de Joan Pou Pella			
	c) Curtó de Jaume Martí Pau			
	De Francisco Riu Constans			
	d) De Pere Pons Tragurà			
	De Bartomeu Coma Capelleres			
4 - Partida dels Plans	a) De Jaume Martí Pau		6	
	b) De Pere Pous Tragurà		6	
5 - Partida del Masanell (com la Partida dels Pujols).	a) De Maria Puitor pel mas Fuster		6	
	b) De Miquel Bonada pel mas Puig		5	
	a) Camp de Parnau que posseeix el Xic		3	6
6 - Partida Montarrell	b) De Maria Ferrés Roig		3	6
	c) De Joan Pintor Mateu, camp del Mateu		7	
	d) De Jaume Abel, Rovira de baix		7	
	e) De Josep Martí, Rovira de dalt		7	
PART DE SERRAT				
	a) Del mas de la Plana		8	
	b) De Pere Bonada, i Joan Pous Tragurà		4	
	c) De Jaume Constans, pel mas Fustanyà		8	
	d) De Miquel Tubau, pel mas Tubau		8	
7 - Partida del Bac de Queralbs	e) De Jaume Batlle Pairet		4	
	f) De Francisco Dalmau, pel mas Dalmau		2	
	g) Del mas Gatiús		2	
	h) De Josep Auguer, pel mas Peranasi		2	
	i) D'Eudald Tubau Bató		1	
	j) Del mas Gatiús		1	
8 - Partida de Siat, de Jaume Constans pel mas Murera que té a Serrat la casa Fustanyà			4	
Total de lliures i sous d'herba de Famada.		9	1	

Aquest total no correspon al de 8 lliures i 9 sous que dona el Gibell; la diferència que hi ha de 12 sous, és un error que no hem pogut esbrinar d'on procedeix.

Per a l'estudi dels noms de lloc d'aquesta part del terme municipal, és molt important el coneixement del document de cessió feta pel comte de Cerdanya, Guillem, dels drets de pastura de les muntanyes de Núria,

al monestir de Santa Maria de Ripoll, de l'any 1087. La donació fa referència a les *septem valles que sunt in Annuria*, les afrontacions de les quals són assenyalades a l'Orient amb el puig de *Turnebulis* (Torreaneules) *et in collo Pegads*, a mitjorn a l'Sallent i a la serra de Pedriçes, a l'Occident en Pedrafita i amb la serra que va per *Costa Rubia* (Costa Rubí) *et Fonte Alba* i per cers amb el coll de Finestrelles i amb el coll de Casula.

Creiem que aquesta donació del comte Guillem a l'abat Bernat de Santa Maria de Ripoll i als seus successors, dels drets de pastura d'aquestes set valls de Núria, perquè poguessin pasturar les seves ovelles i les de la seva batllia de Maçana, és el fet en què deu buscar-se l'origen històric del Santuari de Núria.

* * *

Cada una d'aquestes Comarques, Curtons o Partides de terreny ve determinada per llurs corresponents termenals, per la qual cosa resulta en molt augmentada la riquesa de noms de lloc. Com en cada un dels quatre resums exposats es pot apreciar un sensible ordre de situació geogràfica dels distints lots, resulta fàcil de situar-los en forma aproximada, ja sigui al natural, ja en un plànol de la contrada; per alguns dels noms que anem a exposar fixarem la seva situació, en forma abreujada, amb relació als lots vistos, ja sigui que el lloc estigui comprès en algun dels lots, ja que estigui entre dos formant termenal. Així per al tarter de la Rata, la indicació (III-17) (III-23) vol dir que ha de buscar-se al termenal entre la partida Torn de Baix i la partida de Daió.

Són en extrem abundants les Jaces o Jaçals, car ultra les cinc que ja resulten esmentades: Cap de Porc, de l'Escudella, Gran Jaça, del Pedraguer i Jaçal de Costa Rubí, podem esmentar les divuit següents: Jaça dels Bandolers (I-8-a) (I-8-b); Jaça de les Carboneres (III-32); Jaça de la Cacara i Cacara de Dalt (I-15-c); Jaçal de Dalt de la Coma del Clot (I-14) (I-15-a); Jaça d'Espuamarsa (III-25); Jaça de l'Ermità (I-15-b); Jaçal de Fontalba (I-6-b) (I-6-c); Jaça de Feliu (I-5-a); Jaça de Greus (I-17-f); Jaça de Baix de Fontalba (III-14); Jaça Roja (III-25); Jaça del Morató (II-15); Jaca o Jaçal de la Plana (I-15-c); Jaçal dels Porcs, de Dalt (I-16); Jaça dels Quatre Corns (I-17-a); Jaça dels Raula (I-9); Jaça de la Feixa del Martí (III-18). També, a més de la Barraca dels Soldats de què hem fet esment, hi ha la Barraca del Casadet (I-5-b) (I-5-c).

Com a emprius trobem el d'Estremera i el de la Canya.

Prescindint dels que són anomenats rius i riberes, esmentem els torrents de la Calç, de la Canya, dels Fousos o dels Foussos (segurament provinent de fou o avenç), torrent dels Horts de Guardiola, torrent de Joan Deu, torrent de la Cometa de Mantegosa, torrent dels Pujols, dit del Polla (llinatge), torrent dels Planassos; del Pla de

les Fonts; de la font de la Riota; torrent de Saret; torrent dels Abeuradors, així com el de Camp-compta (IV-7-a) (IV-7-b); torrent del Forn, que baixa de la Caixeta (IV-7-a) (III-33); torrent de Mal-infern (III-31), les Torrenteres (II-11) (II-12); torrent de Solanllonc o de Solallonc o d'En Solanllonc (II-18-f); torrent del Tascó (III-19) (III-20); torrent de les Llances, que baixa de la Calç (III-32) (III-33) i el Torrent Gran (I-17-e) (I-17-f).

De les fonts s'anomenen ultra les que ja hem esmentat o situades en paratges de què ja hem parlat, com són les de l'Adou, d'En Batlle, font Baranera, Fontalba, Fontnegra, font d'En Guillem i font de la Riota, trobem la font del Carrasco (I-1); font dels Capellans (I-14); Fontseca (I-5-a); Font de la Baga de la Coma del Clot (I-15-b) (I-15-c); font de les Falgueres (II-2-d); font de l'Home mort (I-5-c); font de les Malastres (I-3) (I-4); font de la Plana (IV-7-c); font de Pedrisses (I-16); Font Rubiola (III-1-3); i font de la Devesa de la Roca Blanca de la Ruira (III-8).

Els canals i canalets hi són també esmentats en gran nombre; considerem ja situats més o menys directament el canalet del pla d'En Batlle, la Canal Fonda, el Canal Sec, el Canal de Daió, els Escanals de l'Estremera i la Canal del Freixa. Podem encara esmentar el Canal de l'Ars (III-19); la canal o el canalet de Gispert (I-5-a) (I-5-b); i la canal llarga de Gispert (I-8-b) (I-8-c) —hi ha també una coma de Gispert (I-16)—; el canalet de Gabets, que és la planta coneguda per narets o boix de Núria (*Rhododendrum ferrugineum*) (II-3-e); les canals d'En Pon (l'linatge) (III-16) (III-17) i la canal del pouet (I-1).

Són també nombrosos els colls, collades, collets i portells, així, a més dels que ja considerem amb la seva situació fixada aproximadament, com són: les collades del Bassol, el Collhobric, la collada de la vall d'Eina, el portell dels Fousos, el coll dels Homes, el collet dels Plans i la collada de Padrisses, fixem ací la situació aproximada del collet de les Mentides (III-25) (III-26); collet de la Bauma (III-26) (III-27); collet del Llop (II-3-a); coll Esteveris (I-17-a); collet de la passada de les Parets (III-26) (III-27); collada de Ras (I-16); collet de la Segalícia (II-3-b); collada de Torraneules —torre dels núvols— (I-15-b), i finalment, la collada de les Tres creus (I-13) que ara, en mapes i guies, és coneguda per *Coll de Nou creus*, i que el mapa del *Ministère de l'Intérieur* de França, a escala 1: 100.000, senyala com a *Col des 3 Croix*, i en Carles Bosch de la Trinxeria en diu collada de Setcreus.

Encara són més abundosos els noms propis corresponents a rocs, roques, pedres i queres; seguint l'ordre establert, anunciem primer els noms dels que, pel que portem exposat, tenen ja fixada aproximadament llur situació, tals són: Roc del Barret, Ros de la Melé, Roc Ver, Roca Plana, Roca Blanca de la Ruira de Dalt, Roca Blanca de les Torrenteres, Roca Negra, Roca Roja, Quera de la Ruira, per esmentar tot fixant-ne la seva situació aproximada: el roc de les Ore-

netes (I-5-d) (I-17-a) (III-1-3); Roc de la Corba (III-1-1); rocs dels Colomers (I-16); Roc de la Caixa (II-4-a) (II-4-b); Roc del Duy (III-9); Roc Maló de l'Estremera (I-1); Roc de la fita (I-6-c); Pedra Dreta (I-15-a); Roc d'En Russell (III-8); Roc del Ca (II-3-c); Roca del Carboner (II-5); Roc de la Capa (II-16); Roca Foguera (II-18-b); Roca Dreta (II-18-a); Roca Esquerdada (II-18-a); Roca Salera grossa (II-15); Roc de Tot lo Mont —anomenat generalment en les guies "Roques de tot el Mont"— (I-16), i la Quera del Mas Puig (III-7).

Les balmes, coves, caus i tutes, tenen també una bona representació; pel que hem exposat fins ací, són de fàcil situar la Balma Pareddada, les Tutes del curtó de la Costa de la comarca de Tosa, la que dona nom al collet de la Bauma, els Fousos i la Bauma dels Serradors; i aquí completem la relació i fixem la situació de la Cova del Penitent (I-5-c) (I-5-d); la balma Griera (I-2) (I-3); la balma del Ferrer (III-8) (III-9), i el Cau de la Guilla (II-8) (II-9).

També tenim ponts i palanques, com el pont de Daió, el tan conegut pont de Cremal, el pont del Grill, el Pontarró (I-15-b) (I-15-c); la palanca de Dalt de les Ribes (III-24) (III-31), i la palanca del Riu del Buscàs (Bosc gran [?]) (III-35), com també l'anomenat Pas dels Freres (I-7) sembla referir-se a un pont sobre la Ribera de Núria, que creiem que és el pont conegut a les Guies com a Pont dels Tres Molins.

Són esmentades directament o indirecta algunes de les creus de la contrada; ja hem parlat de la Collada de les Tres Creus, com a corresponent a la que, entre excursionistes, és coneguda pel Coll de Noucreus; ací fem esment de la creu de l'Arola (IV-7), no molt lluny de la creu del Fa (IV-7), i el Pla de la Creu (I-15-a).

Més nombroses són les deveses que surten en el document: la deveseta de Cap de Porc, la devesa del Graxés, les deveses de Vilamanya (Villa-gran), la devesa de Capalleres (III-35); de les Cobertorades (III-35); devesa del Fuster (III-7); devesa de la Quera del Mas Puig (III-7); devesa de la Ribera (III-10); la devesa de la Roca Blanca de la Ruïra (III-8), i la devesa del Xic (III-35); totes, menys la deveseta de Cap de Porc, es relacionen en parlar dels Baixants de Garriga.

Fem esment de l'Orri del Clot Petit (II-18-f), i de l'Orri dels Plans (II-6); els corrals del Llobet i del Clara, ambdós a la partida de les Ribes (III-24); el casal de Gajoles (II-18-b), el casal de l'Orri dels Plans, de què acabem de parlar, i la partida Casalets (III-27).

Els masos esmentats en el Gibell són: Dalmau, Fuster, Fustanyà, Gatiús, Morera de Serrat, mas o casa de la Plana, Peranací (Pere-Nasi [?]), mas del Puig, casa Tragurà, mas Tubau i cases de Vilamanya.

Allò que ara és corrent anomenar l'Oratori, en el Gibell se'n diu l'Oratòria, i així tenim l'Oratòria de Cubrell (III-9) (III-12), que és l'edícul existent a l'antic camí de Núria, entre la Ruïra, el pont de

Cremal, i la *Oratòria de mig camí*, prop del Salt del Sastre (III-15) (III-16).

Per acabar, donem una altra sèrie de noms de lloc: els Entrefors (I-8-b) (I-8-c); partida del Tros de Bou (I-7) (III-14); de l'Estanyet (I-12-b) (I-13); la Mala-terra (I-16); Bac del Legalícia (I-17-b) (2) Serrat dels Rabassés (II-2-c) pla de l'Encarrassador (II-4); Serrat dels Evangelis (II-3-e); camp del Pallardiu (II-6); Furt de Bou (II-13); Mal Pas (II-12); Seti del Pastor (II-14); Terragallers (II-16); Serrat de la Llosa (III-1-a); la Maunella —o Maonella, que diu C. A. Torras— (III-7); Castell Serbós (III-21) (III-25); Bosc Verd (III-29); carena de la Parera (III-35); Serrat del Lloser (III-35) (IV-1); les Basseganyes (IV-4), i el camp del Poc-pa, a l'heretat de la Plana (IV-7), i encara els plans Escura o Plans Descuira (IV-7), en què es pot reconèixer el mot francès *écurie* i fa pensar també en els estables de la península en temps dels romans la "equile" de què ens parla Cató.

* * *

Deixem per a altre o per a una altra ocasió treure profit de la multitud de noms exposats, la qual cosa pot fer-se des de molts diversos punts de mira: el pintoresc, el de la prehistòria (3), el de l'espeologia, etcètera, etc. segurament, l'estudiós que els examini trobarà més d'un mot per a estudiar amb detenció. El que sí que ací ens atrevim a assenyalar és la necessitat de fer algunes correccions als noms que generalment són usats pels excursionistes, per haver-los vist escrits en Guies i mapes. Perquè en Cèsar A. Torras va escriure un dia la Bauma Foradada, ho hem vist repetit, mentre que el que correspon dir és: la Bauma Paredada, i l'error sofert per En Torras en la Guia del 1902 i repetit en la del 1914, en escriure «Font de la Bauma Foradada al peu d'una roca i en un recolze del camí...» és agreujat en la moderna Guia, ja que s'hi escriu "Font de la Bauma, foradada al peu d'una roca..."

Així mateix el torrent de les Clotxes del Puigmal creiem que ha d'ésser corregit; segons la nostra Guia, passat el torrent es *revolta la clotada de les Clotxes*, però el que realment es revolta és la clotada

(2) Aquest nom de Lagalícia presenta similitud amb el de Segalícia, que trobem en el mateix Gibell i amb el de Sagalissa que esmenta en Torras (edició del 1932, pàg. 220 i 222), tot parlant d'un tercer lloc: el coll de Sagalissa, no molt lluny del terme municipal de Querolbs.

(3) Es clar que no sempre el mot és suficient: dins mateix dels que portem exposats podem veure-ho. El nom de la Pedra Dreta de Núria, i l'existència d'una pedra dreta al lloc precís, va fer que en Torras en les Guies, ens parli del menhir de Pedra Dreta, de sota la Jaça de Coma del Clot; En Cazorro en "Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona, Madrid, 1912", en parla també, basant-se en una altra informació; i com que no ha vist la pedra, ho deixa en forma dubitativa. Creiem que no es tracta de cap menhir, car aquesta pedra, que d'uns tres o quatre anys ençà ja no està dreta, és d'una estructura fulosa, la qual cosa fa impossible que s'hagués mantingut erecte anys i anys, com hauria d'ésser si es tractés d'un menhir i en especial donat el clima extrem del lloc; com que en la pedra hi ha esculpides unes creus de poc relleu i no molt lluny d'allí on era clavada es veu el banc d'on va ésser arrancada, pensem que es tracta d'un monument votiu cristià, d'una no molt reculada antiguitat.

de les Clotes, o sia, la clotada formada de diverses d'altres de més petites, tot essent, com hem vist, les Clotes de Puigmal un dels curtons de la comarca de Tossa. Indubtablement, el mestre de l'excursionisme català, en Cèsar A. Torras, que és el qui posà més cura a no desfigurar la toponímia del país, li passaren alguns errors, i el que en l'edició del 1902 és en forma dubitativa, Clotxes o Clotes, en la del 1914 es diu Clotxes, i no cal dir que la moderna ho segueix dient.

En procedir a la confecció de les noves edicions, sovint es fan correccions que, en lloc de millorar-les les empitjoren. Nosaltres creiem que no procedeix dir *Dalló* allí on correspon *Daïó* (i així ho escriu en Torras en la primera edició del 1902), ni dir *Gombrén*, on, tant pel parlar dels naturals del país com per allò que els vells escrits determinen, cal dir Gombreny, i tal volta millor *Combrenys*, car com diu la nostra Guia, el camí allí passa sobre grenys espadats (vegeu Itinerari 36, pàg. 126, edició del 1932), i tot ens fa presumir que una *Coma dels grenys* s'ha convertit en *Com-brenys*.

Tampoc no ens sembla correcta de dir i escriure: cim de la Fontnegra, cascada de la Fontnegra, clotada de la Fontnegra, quan es diu i s'escriu: Solana de Fontnegra, curtó de Fontnegra; com tampoc dir: coma de la Fontalba, cascada de la Fontalba, Collada de la Fontalba, cometa de la Fontalba, jaça de la Fontalba, quan es diu i s'escriu correctament: serres de Fontalba, comarca de Fontalba, curtó de la cometa de Fontalba, jaçal de Fontalba, etc., etc., ni del Mantinell, quan el poble i el propi autor diuen i escriuen de Mantinell; ni dir Coma de la Perdiu, d'on els pastors diuen la Coma de les perdius; ni dir cova dels Penitents, on el poble singularitza en dir: cova del Penitent.

Es llàstima que el nostre excellent Mapa de la Vall de Ribes, publicat el 1932, no presenti una màxima depuració en allò que es refereix a la toponímia: en lloc de dir Roc Male i Roc Maula correspon dir, seguint la Guia, Roc de la Melé, Roc de la Maula; no ha de dir-se: Barraques dels Soldats, sinó Barraca dels Soldats. En conjunt, aquest Mapa es ressent d'haver utilitzat per a la seva confecció els del "Instituto Geográfico Catastral y de Estadística" i d'altres d'organismes estatals per a les dades topogràfiques, la qual cosa influí en les toponímiques. El puig de Mantinelló, del qual Cèsar A. Torras no parla, suposem que és, de Mantinell, car que és el dominant de la serra de Mantinell, situat sobre la font i la jaça de Mantinell, tot en la partida de Mantinell (4); i la Riera de Serrat, anomenada Riu Ca-

(4) Aquest puig és el que en Cèsar A. Torras anomena repetidament Puig de Pastúria; és versemblant que pugui ésser conegut per uns com a tal Puig de Pastúria i per altres com a Puig de Mantinell o de Mantinelló, el que no resulta admissible és que el puig de Pastúria, en el nostre mapa del 1932, es converteixi en un Pic de Pastures i quedi arbitràriament emplaçat per la part del riu Ter, com donant aigües exclusivament a la coma de l'Orri i vall de Carlat, quan ha d'estar sobre aquesta vessant del Ter i sobre la de la coma del Catllar, afluent del propi riu. La situació del Puig de Pastúria és en la gran carena que es desprèn del puig de Bastiments i corre cap al Pic de Balandrau, al lloc on arrenca la serralada que separa la coma del Catllar de la coma de l'Orri i vall de Carlat.

banell i Riu Casanell, en la fulla 218 o de MOLLO, és el riu Masanell de què parla la Guia de Torras, que sembla que hauria de dir-se Massanell, car segons la pròpia Guia correspon a la vall de Massanell, i també pel Gibell és anomenada partida de Massanell i no partida de Masanell.

Si això passa en examinar el que és fet amb més cura, què no passarà en altres treballs, i en especial en publicacions no catalanes, puig que no obstant les deficiències assenyalades hem de fer constar que els mapes del "Instituto Geográfico" són, entre les publicacions no catalanes que hem examinat, les d'una toponímia més correcta (5). Hi ha publicació oficial feta en castellà, per a la qual el Puigmal és el Puigmale, i en lloc de projectar un pantà a Coma de Vaca es projecta a Comas de Vacas. En general, es reconeix la influència d'algun mapa francès; en el "Mapa Militar Itinerario de España" surt un P. del Infer per Pic de l'Infern, un Llambert per un l'Embut, un Zuro del Bau per Turó del Bou, etc., etc. Podem reconèixer aquest Llambert com procedent d'un Llambut, que figura en el full núm. 257, PRADES, del mapa fet pel *Service Geographique de l'Armée*, on també es pot veure un Cogulla en lloc de Cugulià de l'Estremera, i altres errades, que es troben al full XVI-39 *SAILLAGOUSE* de la *Carte de France*, del *Ministère de l'Intérieur*, on figura el Torrent de les Buscas en lloc del Torrent del Buscàs (tal vegada millor del Boscàs en contraposició del Bosquet de la Mare de Déu de Núria, que hi ha al mateix terme municipal) pont de Gramas per pont de Cremal; Tragurs per Tragurà; Villamagna per Vilamanya; Combrens per Combrenys o Gombrenys; la Bouilla per la Ruira, etc., etc., i en el full número 78 de la *Carte de France* a escala 1:200.000, un 3 Fics per Tres Pics; amb tot i que només esmentem noms corresponents al terme municipal de Queralbs.

Cal, doncs, que tots els excursionistes i en especial els que publiquen Guies, itineraris i mapes, que posin la màxima cura en la toponímia, puix que correm el risc que a còpia de desfigurar noms, crearem un país del tot imaginari, estraït i fantàstic, el qual correspondrà als homes de ciutat, sense cap connexió amb el país real, on fan vida i mort els seus naturals, que saben prou bé els noms corresponents a cada lloc de llur contrada que trepitgen tots els dies de l'any.

JOSEP DANÉS I TORRAS

(5) En la fulla 218 i 256 de la Província de Girona, a escala 1:25.000, hi hem vist: un Pla de l'Infern en lloc de Pic de l'Infern, una Coma del Crot en lloc de Coma del Clot, una costa del Rubí en lloc de Costa Rubí, una "Chassa del Home", per Jaça de l'Home, i un "Cim den Prius" per Cim d'Emprius.

BIBLIOGRAFIA

DANÉS I TORRAS, DR. JOAQUIM.—*Prètèrits olotins*.—Un vol. de 421 pàgines i 106 gravats.—Impremta de P. Aubert.—Olot, 1937.

Heus-ací un llibre que no voldriem que manqués a cap població de la importància de la capital de la Garrotxa, atesa la seva utilitat i el que té d'agradable la seva lectura. Es una novíssima forma de moure l'interès de tothom, això és, no sols als naturals de la localitat a la qual es contrau l'objecte de l'obra, sinó de tots als qui els abelleixi conèixer el més característic d'un poble de la seva contrada, sota tots els aspectes que la curiositat il·lustrada desitgi. Sota aquest caire l'obra del Dr. Danés omplena a bastament els propòsits que el mogueren a escriure-la. Dificilment es trobaria en la nostra copiosa literatura històrica un llibre que de primer antuvi es capti la simpatia i el desig de fruir la seva agradable lectura, i el qual es deixa amb recança.

Els *Prètèrits olotins* no és una novíssima història de la simpàtica ciutat dels volcans, tan a bastament coneguda, com poques poblacions puguin presentar en qualitat i quantitat. L'autor, modestament, descabdella en les glosses que formen el seu llibre, tot allò que pugui exigir-se per a un coneixement complet dels temps prètèrits de l'antiquíssima *Solhulo*, fugint de tot intent pedagògic; talment com unes agradables "converses" que suaument es desenvolupen com un seguit de projeccions cinematogràfiques, o, tal vegada millor, com una exposició escrita de quadres olotins retrospectius que no podem, però, qualificar entre els de "naturallesa morta".

A faisó d'obertura o "simfonia", ens sorprèn agradosament, en obrir el llibre, unes floretes folklòriques consistents en dues *Sardanes curtes*, amorosament recollides abans que

no se les emmenés riuada avall la ventada, que tantes n'ha esfullades i perdudes.

No ens és possible ben a desgrat nostre, fer una completa recensió del contingut de la meritíssima obra del Dr. Danés, i ens hem de concretar a assenyalar el que a nosaltres, excursionistes, més ens abelleix. En aquest sentit, doncs, assenyalem les glosses XXXVI i LIX (*La Cova del Bisbe i les Esglésies romàniques*), "rondalles garrotxines, que són com les violes d'una imaginària primavera plàstica", comprensives dels segles IX al XI; les glosses d'interès arqueològic: (IV, VII, X, XIV, XVII, XX, XXI, XXIV, XXIX, XXXIX, XLVIII, L i LII); les que tracten del folklore comercial (I, XXXI, XLIX i LV); de prehistòria (VI); de numismàtica (XVIII i XXVIII); de geologia i paleontologia (LVIII); de toponomàstica urbana (LVIII), etcètera. Hem d'assenyalar la glossa III que conté el "Memorial dels Terratrèmols", el qual aporta dades inèdites interessantíssimes que completen el que de temps s'ha publicat sobre la sismografia característica de la comarca. No és menys digne d'especial esment la glossa XII la qual comprèn "El conflicte genealògic", per quan es donen certes clàries relatives a la ubicació de la pretèrita població assenyalada pels geògrafs grecs i llatins, i sobre la qual cosa potser no s'ha dit encara la darrera paraula. La glossa XXXII té un especial interès, car tracta del quadre del "Greco", joia que guarda Olot amb legítim orgull. En la glossa XLI es fa un estudi de "Els retaules gòtics d'Olot" la qual cosa dona peu a indicar l'ingrés al Museu municipal dels exemplars artístics i arqueològics que s'han pogut salvar darrerament. No es deixen en oblit els fills d'Olot que sota diversos conceptes i acti-

vitats han honorat la ciutat que els veié néixer, cosa que forma les glosses II, V, XXXVII i XLVI; posant de banda però, la repulsiva figura de Josep Pujol (a) "Boquica" i desfent les afirmacions de la literatura "barata" sobre aquest pseudo-Serrallonga. La glossa XXII s'ocupa de l'importat Arxiu Notarial olotí, un dels més rics de Catalunya, que guarda "sis segles d'història pairal", dipòsit de dades interessants en alt grau, que fins modernament no se n'ha fet el degut esment degut a entrebancs i rutines d'ofici, de la qual cosa s'hauria lamentat el nostre malaguanyat Carreras i Candi. El Dr. Danés dedica una trentena de glosses comprensives de curiositats interessantíssimes sobre diversos objectes, i facècies locals, que indica que res del que tingui interès per a la ciutat no es deixa de comentar.

Considerem per tant endebades recomanar la lectura dels *Pretèrits olotins*, que si es senyala per la varietat i interès del seu contingut, s'excel·leix d'una manera especial pel seu llenguatge del "pus bell catalanesc" típic de la regió on és parlat, això és, senzill, net, com si l'alé potent i purificador de la tramuntana hagués passat per les pàgines del llibre.

En deixar, amb recança, tan agra-dable lectura, cap altre desig no ens pot dominar que el de suplicar a l'autor que continuï la seva obra empresa. Oidà si tingués imitadors pertot arreu de la nostra estimada terra!

P. C. i G.

BIBLIOTECA

VOLUMS INGRESSATS DARRERAMENT

PER DONATIU

ASSOCIACIÓ D'EXCURSIONS CATALANA.—*Algunos apuntes sobre el Monasterio de Santas Creus (Memoria)*.

CARRERAS CANDI.—*Argentona Històrica* (falta portada).

ORTEGA.—*El eclipse de sol del 29 de mayo de 1938*. — Buenos Aires, 1938. 30 pàgs.

SPELTZ, ALEXANDRE.—*L'Ornament Policrom en tots els estils Històrics*. I-L'Edat Antiga; II-L'Edat Mitja; III-L'Edat Moderna (del senyor Calvó).

CODINA PUIGSAULENS, JOAN.—*Monestir de Santa Maria de l'Estany*.—Barcelona, Gràf. Perfectus, 1932. 147 pp. (de l'autor).

Diccionari Aguiló.—*Materials lexicogràfics*, aplegats per Marian Aguiló i Fuster.—Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Vols. V-VIII, 1924-1934 (de l'Institut d'Estudis Catalans).

DANÉS I TORRAS, JOAQUIM.—*L'Epigrafi domèstica i rural*.—Barcelona (Centre Excursionista de Catalunya), 1938. 15 pp. (del Centre).

VIOLANT I SIMORRA, J.—*Jocs populars de la fadrinalla pallaresa* Barcelona. (Centre Excursionista de Catalunya). 1938, 16 pp.

PER COMPRA

MEURER WELTREIFEBILDER.—*Leipzig B. C. Teubner*, 1906 398 pàgs.

AMADES, JOAN.—*El Rector de Vallfogona*.—Barcelona, 1938. 65 pàgs.

AMADES JOAN.—*Art Popular*. El porró. —Barcelona, La Neotípià, 1938. 52 pàgs.

PI MARGALL.—*España. Sus monumentos y Arte. Su Naturaleza e Historia*. Granada, Jaén, Màlaga y Almería. —Barcelona, 1885.

MADRAZO.—*España. Sus Monumentos y Artes. Su Naturaleza e Historia*. Sevilla, Càdiz. —Barcelona, 1884.

AMADOR DE LOS RÍOS.—*España. Sus Monumentos y Artes. Su Naturaleza e Historia*. Santander. —Barcelona, 1891.

LLORENTE.—*España. Sus Monumentos y Artes. Su Naturaleza e Historia*. Valencia. —Tom. II. —Barcelona, 1889.